

Slovníček pojmů (středověk)

artikul – článek (z latiny)

bakalář – první stupeň akademické hodnosti na středověkých univerzitách

bula – 1. papežská listina pečetěná olověnou pečetí
2. listina s kovovou pečetí (Zlatá bula Karla IV.)

cech – původně volné sdružení osob, které provozovaly ve městě stejné řemeslo; členové sdružení se bránili proti konkurenci, vzájemně se podporovali; poprvé se objevují v Itálii v 10. století, u nás definitivně zrušeny r. 1859

česaropapismus – původně svrchovanost panovníka ve věcech církve; typické pro východní církve; později takový poměr církve ke státu, v němž představitel státu je současně hlavou církve (v Anglii za Jindřicha VIII.)

dauphin [dofěn] – původní titul pánů z Grenoblu; od r. 1349 se titul ujal pro dědice francouzského trůnu, kterým patřil zároveň i úděl Dauphiné (hist. území, jehož střediskem je Grenoble)

defenestrace – z latiny fenestrum = okno (vyhození z okna)
de = z

desátek – poplatky vybírané církví (ve výrobcích, později v penězích)

diecéze – obvod pod správou biskupa

dogma – článek víry, náboženské tvrzení přijaté na základě víry a považované za absolutně pravdivé, věčné a nezvratné; tato pravidla se opírala o Bibli a církevní tradici

dominikál – půda, kterou obhospodařuje vrchnost přímo ve vlastní režii, pomocí dvorské čeledi a robotní práce poddaných; tato půda nebyla podrobena pozemkové dani

dóže – nejvyšší úředník v republice benátské (od r. 697) a republice janovské (od r. 1339)

ekumenický – všecírkevní

exkomunikace – klatba, vyobcování z církve, nejpřísnější církevní trest

falc – raně středověký panovnický palác, občanské sídlo vládce a centrum s funkcí správní a soudní ve Franské říši a pozdně středověké Římské říši

falckrabí – též falckrabě, původně zástupce panovníka (comes palatinus) v soudních záležitostech, později dědičný pán některého říšského území; po složitém vývoji od 13. století jen falckrabě rýnský, přední světový feudál v říši, v době bezkráloví říšský vikář. Jeden ze sedmi kurfiřtů.

feudalismus – společensko-ekonomická formace, pro kterou jsou charakteristické tyto základní znaky: plným vlastníkem hlavního výrobního prostředku – půdy – je feudál (v rané fázi feudalismu především panovník), jenž ji propůjčuje jiným velmožům – feudálům neboli vazalům, které to zavazuje k věrnosti a ke službě většinou vojenského charakteru; tato držba (léno, feudum) se postupně stala dědičnou

fiála – bohatě zdobený vrchol opěrného pilíře (tzv. krab) spojeného se zdí chrámu opěrným obloukem

generální stavové – shromáždění zástupců šlechty, duchovenstva a měst ve Francii svolávané králem od r. 1302

glejt – průvodní listina, kterou král či jiný feudál zaručoval bezpečnou cestu jejímu držiteli

gotika – označení pro umělecký sloh i způsob života ve vrcholném středověku (13.–15. století)

hanza – středověký svaz severoněmeckých měst pro obchod se zahraničím, usilující o obchodní monopol

- hejtman** – velitel části husitských vojsk (nebo člověk řídící jiné práce)
- hereze** – bludařství, kacířství, odchýlení se od oficiálního církevního učení
- hofmistr** – úředník na panovnických dvorech; jeho hlavním úkolem bylo dohlížet na dvorskou čeleď; později v českém státě v pořadí druhý z nejvyšších úředníků
- horní právo** – soubor předpisů a nařízení pro dolování drahých kovů, vydaných králem
- hrabství** – území řízené a spravované hrabětem, který byl podřízen přímo králi a měl značnou samostatnost
- hugenoti** [igenoti] – název pro francouzské protestanty, stoupence Kalvínova učení
- humanismus** – životní názor, který vznikl v Itálii ve 13. a 14. století; svůj zájem soustřeďuje na člověka a jeho pozemský život
- chalífa, kalif** – středověký titul panovníka v muslimských zemích, zároveň hlava všech věřících jako Muhammadův nástupce; původní nedílnost jediného chalífa zanikla založením cordóbského chalífátu
- chán** – titul mongolského turkotatarského panovníka
- chrlič** – zařízení určené k tomu, aby dešťová voda ze střechy tekla dále od základů stavby; u gotických chrámů měly podobu kamenných hlav nestvůr, jimž voda vytékala z tlamy
- infant** – titul španělských a portugalských korunních princů
- inkvizice** – úřad katolické církve, jehož úkolem bylo odhalovat kacíře; ve Španělsku měla inkvizice kromě toho potlačovat židovskou a maurskou menšinu
- interdikt** – církevní trest spočívající v zákazu udělování svátostí, konání bohoslužeb, církevního pohřbu; mohl se týkat jak jednotlivce či skupin, tak i celého města nebo země
- investitura** – potvrzení biskupa nebo opata do funkce spojené s rituálem odevzdání symbolu (prstenu a berly)
- janičáři** – elitní pěší oddíly turecké armády, složené především z mladých mužů slovanského (křesťanského) původu
- kacíř** – člověk, který zastával názory odlišující se od učení katolické církve; byl z církve vyloučen a mohl být i popraven
- kanonizace** – církevní prohlášení někoho za svatého
- kardinál** – vysoký církevní hodnostář; měl právo volit papeže
- klatba** – veřejné prohlášení člověka za kacíře, vyloučení z církve
- klenba gotická** – žebrová, křížová a hvězdicová – používají lomený oblouk
- kompaktáta** – dohoda mezi sněmem Českého království a zástupci basilejského koncilu (zasedal v letech 1431–1449) o podmínkách smíru mezi husity a katolickou církví; za návrat k jednotné (tj. katolické) církvi povoleno husitům laické přijímání z kalicha
- koncil** – shromáždění předních hodnostářů katolické církve; přijímá závažná rozhodnutí, usnesení závazná pro duchovenstvo
- kongregace** – 1. církevní shromáždění, sbor
2. řehole s prostými sliby
3. spojení klášterů pod jedním představeným
4. kardinálská kongregace – sbor papežské kurie pro ústřední církevní katolickou správu

konkordát – dohoda mezi papežskou stolicí a státem o úpravě církevních poměrů na území daného státu

kortesy – stavovská shromáždění ve feudálním Španělsku (název přešel v novější době na španělský a portugalský parlament)

kurfiřti – od 2. pol. 13. století sedm knížat oprávněných volit panovníka středověké římské říše

(nejvyšší říšský kancléř – *arcibiskup mohučský*)

nejvyšší kancléř italský – *arcibiskup trevírský*

nejvyšší kancléř burgundský – *arcibiskup kolínský*

nejvyšší číšník – *český král*

nejvyšší stolník – *falckrabí rýnský*

nejvyšší maršálek – *vévoda saský*

nejvyšší komorník – *markrabí braniborský*);

roku 1654 se počet zvýšil na osm, r. 1708 na devět

kurie – souhrn nejvyšších úřadů římskokatolické církve; označení též pro sbor, úřad, soud

léno – též feudum, ve středověku pozemky, výsady i věci propůjčené podle zvláštních pravidel lenním pánem vazalovi za osobní, zejména vojenskou pomoc

lomený oblouk – jeden z hlavních a typických znaků gotiky

majordomus – původně králův stolník ve Franské říši, pak nejvyšší dvorský a státní úředník; titul zanikl r. 751

manufaktura – nevyvinutá forma kapitalistické výroby založená na řemeslné technice, s kooperací a dělbou práce

markrabě – též markrabí, úřad založený Karlem Velikým, titul a hodnost královského zástupce v marce; u nás označení správce Moravy

maršálek – královský úředník, jenž měl na starosti královské konírny; v některých zemích nabyl vojenského charakteru

Mauři – španělské označení pro Araby

města – poddanská (zakládá šlechta a církev)

– královská (zakládá král)

– věnná (města patřící královně)

– horní (města s převahou těžby drahých kovů)

nevolnictví – zvlášť zostřené poddanství, kdy závislá osoba – nevolník nemůže samostatně rozhodovat o změně svého bydliště, povolání a ostatních záležitostech soukromého života, rovněž tak o výchově a vzdělání svých dětí

odpustky – částečné či úplné odpuštění tzv. časných trestů za hříchy; hříšník mohl provést pokání mj. formou peněz, takže se udělování odpustků stalo bohatým zdrojem církevních příjmů

poddanství – stav nesvobody za feudalismu, kdy příslušník zemědělského obyvatelstva závislý na vrchnosti musel odvádět nejrůznější rentu

podkomoří – zemský úředník spravující královskou komoru včetně království a věnných měst

polní vojsko – hlavní část husitské armády, k níž se přidávaly oddíly měst; v letech 1423–1424 pod vedením Žižkovým, později Prokopovým

polychromie – mnohobarevnost; nápadný znak gotických soch

pražský groš – hodnotná stříbrná mince

primogenitura – nástupnický prvorozenecký řád

přijímání – jedna ze sedmi svátostí křesťanského katolického náboženství. Patří mezi ně: *křest, přijímání, biřmování, pokání, manželství, poslední pomazání* (svátost nemocných) a *kněžské svěcení*.

Základem obřadu přijímání je ustanovení Ježíše Krista, aby lidé přijímali chléb a víno na znamení spojení s Bohem. Chléb a víno jsou při bohoslužbě proměněny v tělo a krev Ježíše Krista. Ve 14. století směli Kristovu krev z kalicha přijímat jen kněží.

přijímání pod obojí – úprava zavedená Husovými žáky od r. 1414 a později reformací: hostii a víno z kalicha přijímají všichni na znamení rovnosti lidí před bohem

purkmistr – představený městské samosprávy

purkrabí – správce království nebo šlechtického hradu

reconquista – znovudobytí Pyrenejského poloostrova, který počátkem 8. století obsadili Arabové (tzv. Maurové), Španěly a Portugalci

regent – 1. panovník

2. zástupce panovníka (zemský hejtman)

3. nejvyšší panský úředník ve správě velkostatku

robota – bezplatná nucená práce ve prospěch pozemkové vrchnosti

rustikál – pozemky v držení poddaných; skutečné vlastnické právo však měla vrchnost

rychtář – též šulc, šoltys, šultys, fojt – názvy lišící se podle regionů; osoba stojící v čele samosprávy poddaného obyvatelstva

schizma – rozkol církevní jednoty, odštěpení východní církve od církve západní (1054) – v podstatě šlo o neuznání právoplatného papeže za nejvyšší hlavu církve; též období vzdoropapežů v římskokatolické církvi (1378–1417)

sněm – shromáždění vybraných zástupců velkých společenských skupin; tito lidé v jednání prosazují zájmy těch, které zastupují

stavovská monarchie – stát, v jehož čele je panovník, který se dělí o moc ve státě se stavy

stavy – skupina lidí, kteří měli právo podílet se na vládě ve státě; v Čechách byly v 15. století stavy tři: páni, rytíři a královská města

synoda – jiný výraz pro církevní sněm, koncil

šógun – původní vysoký vojenský hodnostář v japonské armádě, od r. 1192 vojenský diktátor Japonska vládnoucí místo císaře

urbář – soupis poddanských usedlostí (držitelů usedlostí) náležejících k určitému panství a jejich povinností vůči vlastníku

zemský správce – mocný feudál, který stál v čele státu v době bezvládní nebo nezletilosti krále

Zlatá horda – (Zlatý kmen) stát, který vznikl v Povolží a staletí ohrožoval ruská knížectví

žebroví – soustava žeber, která tvoří nosnou konstrukci podpírající klenbu; je typickým znakem gotiky; v pozdní gotice má hlavně úkol zdobit strop